

GAUCSÍK ISTVÁN*

Leszakadó partszakaszok és azok (részleges) újjáépítése

Szeghy-Gayer Veronika: *Felvidékből Szlovenszko. Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között.* Dunaszerdahely – Pozsony, Kalligram, 2016.

A (cseh)szlovákiai magyar kisebbség immár lassan száz éves múltja, annak is társadalomtörténete, sőt lokális szinterei félig-meddig elsüllyedt világok. Ennek az Atlantisznak a partszegélyei – már régóta – omladozófélben vannak. Az idő, a felejtés, a történelmi változások, de a szelektív emlékezetpolitika, netalántán a kevésbé szisztematikus intézeti kutatási programok következtében mind nagyobb mértékben tűnnek el partszakaszok. Legtöbbször csendesen merülnek el a rövid ideig háborgó vizekben, és szinte alig marad valami kézzelfogható nyomuk. Ezen Atlantisz még száraz, belső területeiről, fennsíkjairól, völgyeiről, domborzati viszonyairól is elnagyolt térképekkel rendelkezünk.

A felfedezői, történelmi vágy és törekvés azonban nem csillapodik. A felfedezés ígézetében újabb és újabb kalandorok kelnek útra. A kiterjedt terep rekonstrukciója azonban számos problémába ütközik: a történelmi töredékes forrásokkal találkozni, hiányos, elégtelen építőanyag(ok)ból kénytelen gazdálkodni, vagy éppen rájön, hogy az előző térképkészítők végeztek elnagyolt munkát. A történelmi az (újra)értelmezéssel, az adatok, jelenségek újbóli összeillesztésével, a hosszú távú identitásvizsgálattal, a demográfiai, kulturális-mentális és szociális-gazdasági folyamatok kikapartásával próbálják újjáépíteni a meggyengült, gyakran foghíjas

* A szerző a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársa. E-mail: gaucsikistvan@gmail.com.

partvonalakat, megerősíteni a leginkább veszélyeztetett pontokat, és új térképeket próbálnak megalkotni. Az erózió valójában megállíthatatlan, de a könyvek, az általuk közvetített eszmék, kutatási eredmények a partok egy-egy szakaszait megerősíthetik (legalábbis a recenzens ebben bíz, ebbe a gondolatba kapaszkodik).

Szeghy-Gayer Veronika is a felfedező, a kisebbségi múlt következetes feltárói közé tartozik. Első önálló kötetével tudatosan két, eltűnőfélben lévő partszakaszt erősít meg: a két világháború közötti Eperjes és Kassa genius lociját emeli vissza a köztudatba. A két város magyar társadalmi közegét befolyásoló értelmiségiek, Gömör János és Sziklay Ferenc életútját, a kisebbségi kultúráról alkotott elképzeléseiket, kapcsolathálóikat, az összmagyar kultúrához és a csehszlovák realitáshoz való viszonyulásukat vizsgálja. A szerző célja – éppen Gömör és Sziklay reflektorfénybe állításával – az eperjesi és a kassai magyar értelmiség társadalomszervezésének a megértése.

A kötet gondosan megválogatott tematikai egységekbe szerveződik. A bevezetés egy kimunkált szövegkorpusz felé irányítja az olvasót. A szerző a biográfia és a társadalom-, illetve helytörténetírás módszertani kérdéseinek elemzését követően Gömör János és Sziklay Ferenc életrajzát vázolja. A velük kapcsolatos emlékezetkonstrukciók építőelemeivel és a hagyatékukkal is foglalkozik.

A politikai önszerveződés kategóriájában (kár, hogy igencsak röviden) az eperjesi és kassai hatalomváltásnak, és Gömör, illetve Sziklay pártpolitikai beágyazottságának szentel figyelmet. Talán elsőként reflektál egy ezidáig a magyar kisebbségtörténetben elhanyagolt problémára, a városi pártok etnikumok feletti, érdekérvényesítő szerepére.

A kulturális önszerveződés címkéje alatt a két „főhős” intézményi hátterét (eperjesi evangélikus Kollégium, Kultúrreferátus) a korszak politikai és társadalmi viszonyaiba helyezi. Az eperjesi és kassai magyar emlékezetpolitikát (a Caraffa-per áldozatainak ünnepe 1930-ban Eperjesen, a Rákóczi-ünnepek genézise Kassán) szintén társadalmi koordinátákban értelmezi.

Számomra a könyv legizgalmasabb része a negyedik fejezet, melyben a magyar értelmiség – természetesen főképpen Gömör és Sziklay – társadalomépítő elképzeléseivel, a kialakult (személyeskedésekig fajult) vitákkal is foglalkozik. Kiemelt szerepet

kap Sziklay irodalomszemlélete, irodalomszervező tevékenysége és a Kazinczy Társaság szerepe. Ezt az egyesülettörténetbe ágyazott értelmiségi habitust festi le erős kontúrokkal Gömör esetében is, aki 1932-ben Sziklaytól vette át a főttkári „stafétabotot”.

A kötet egy átgondolt, jól felépített forrásbázisra támaszkodik. A szerző legfőbb célja volt Gömör és Sziklay személyi hagyatékainak feldolgozása, de bátran merített egyéb szlovákiai és magyarországi levéltári forrásokból, például Szüllő Géza, Fischer-Colbrie Ágost hagyatékából, az eperjesi és kassai állami, városi szervek, szervezetek, iskolák iratanyagaiból. Nagy segítségére voltak a témát érintő újabb szlovák dokumentumgyűjtemények, a korabeli magyar és szlovák sajtó is. Ebből a kincsesbányából bőven merített és impozáns mennyiségű levéltári forrásra építette fel monográfiáját.

Szeghy-Gayer bátran differenciál. Történetmondásának ez az egyik fő erőssége és jellegzetessége. Jó érzékkel nyúl a szlovák és magyar historiográfia Eperjes- és Kassa-képéhez is (25–30). A két városban „lezajlott” kisebbségi magyar társadalomszervezés eredményeit (vagy éppen eredménytelenségeit) érzékletesen mutatja be. Sajnos konkrétan nem fejt ki, hogy mit ért a korábbi szlovák és magyar történeti termést címkéző „leegyszerűsített kép” fogalma alatt, tehát az egyes publikációk górcső alá vétele hiányzik (9). A témában járatlan olvasó számára az is érdekes lenne, hogy az előző feldolgozásoknak egyáltalán mi a hozadékuk, mivel gazdagították tudásunkat, illetve milyen területeket hagytak érintetlenül, és persze mik voltak az ideológiai olvasatok mozgatórugói. Kíváncsi lettem volna arra is, hogy ezek az olvasatok miért nem felelnek meg a tudományos elvárásoknak.

A szerző hangsúlyozza, hogy Gömör és Sziklay életpályáját közéleti szerepléseik tükrében az 1918–1945 közötti időszakra összpontosítva kívánja bemutatni. Egyik és talán legfontosabb célkitűzése, hogy kultúraszervező tevékenységük „megfelelő[en]” legyen elhelyezve a „kor társadalmi valóságában” (9). A szerző talán a „megfelelő” fogalma alatt a „megfelelő módszerre” gondolhatott, illetve azt sugallhatja, hogy az eddigi megközelítések nem voltak megfelelőek. Természetesen nem létezik „megfelelő”, egyedüli evidenciaként beállított módszer. Inkább a módszerek és alkalmazásuk eklektikusságáról beszélhetünk (a könyv éppen ennek az egyik legjobb példája). A „kor társadalmi valóságába” való visszaillesztés talán dicséretes kutatói törekvés is lehetne, de

megvalósíthatatlan. A múltat csak töredékeiben rekonstruálhatjuk, illetve olyan értelmezés(ek)e)t mutathatunk be, melyek meggyőző erejűek (lehetnek), meggyőzhetik az olvasót, és így közelíthetnek a „régí valóságához.”

„Időkben” és „problémákban” szabadon utazik, sőt a kihívásokra reflektál. Egy-egy fogalom, fajsúlyos kérdés, személyes sors, kötődés, vita köti le a figyelmét, ezek útján pedig széles mozgásteret alakít ki a maga számára (21–23).

Külön értékelendő az elitelméletek és az elitfogalmak körülhatárolására tett kísérlete. Az elitek elméleti kérdéseinek, a prozopográfiai, az empirikus vagy éppen a diszkurzív módszerek részletesebb bemutatására – a releváns idegen nyelvű irodalom bevonásával – sajnos nem vállalkozott. Ezek a „mankók” talán más, izgalmasabb dimenziókba lendíthették volna a kisebbségi magyar értelmiségi típusok meghatározásánál, illetve a közösségépítő ideológiai, cselekvések modellezésénél (10, 15).

A szlovenszkótság fogalmát is érintette (bár a fogalom kötelező újragondolása már-már evidenciának számít), illetve a kisebbségi magyar értelmiség definiálását is megkísérelte. Valójában ez a kényszer vezette el ezen csoport – és természetesen egy másik vágányon a két főszereplő – identitásainak és hovatartozás-tudatainak a vizsgálatához (12).

A magyar kisebbség országos és regionális politikai önszerveződésének nagy figyelmet szentelt.

Ennek első, inkább leíró jellegű felvonása, az eperjesi és kassai hatalomváltás azonban túl vázlatosra sikeredett. A „fordulat” mozgalmas időszakának mélységeit és földcsuszamlásszerű változásait – éppen a történéseket alig vagy csupán nagy vonalakban ismerő kívülálló, olvasó számára – részletesebben is kifejthette volna (55–59).

A csehszlovák és magyar népszámlálási adatok tengerébe azonban fejest ugrott, elmerült bennük, és a recenzió már-már az az érzése, hogy fel sem bukkan az elemzések örvényéből. Végül is a levezetései és magyarázatai egy irányba mutatnak: az államhatalom, a többségi pozícióban lévő, kerülő nemzetek a politikai és gazdasági befolyásuk érdekében használták fel a statisztikákat. Ebben a slamasztikában Szeghy-Gayer is a nyelvi átstrukturálódás történeti folyamatát tartja fontosnak, tanulmányozhatónak. Hangsúlyozza a forráskritika fontosságát az identitásrekonstrukciók során. Kiemeli

egyéb kontrollforrások bevonásának szükségességét a népszámlálási statisztikák mellé (60–77).

Gömöry és Sziklay pártpolitikai beágyazottságát körültekintően elemzi. A regionális politikák színes palettáját festi meg. A sárosi, kassai keresztényszocialista és nemzeti párti regionális politikázást, de a magyar pártok holdudvarába tartozó szakmai, érdekvédelmi, ifjúsági és szakszervezeti egyesületek szervezeti kereteit is bemutatja. A koncepcióalkotó és szervező személyiségekkel (például Blanár Béla, Fischer-Colbrie Ágost, Dobránszky János, Tost Barna) külön foglalkozik.

Fontos mélyfúrásokat végez az eperjesi és kassai városi pártok esetében, és beemeli őket a tudományos diskurzusba. Megállapítja, hogy vezetői, arculattervezői többnyire a városi liberális, zsidó középrétegekből toborzódtak. Politikai irányvonalukat, tevékenységüket etnikumok felettieknek tekinti, és a városi érdekcsoportokat is jó érzékkel tapintja ki mögöttük. Külön értékelendő, hogy a városi „magyar” pártokat a helyi vagy regionális politikák ütközőterein szemlélteti és szemléli (91–101).

A kulturális önszerveződés témaköre Szeghy-Gayernél az előző fejezetekhez hasonlóan szintén precízen kidolgozott. Részletesen bemutatja Gömöry és Sziklay érdekérvényesítő stratégiáit. Feltérképezi Gömörynek a magyar nyelvű oktatás fenntartása érdekében kifejtett erőfeszítéseit az eperjesi evangélikus Kollégiumban. Külön vizsgálja kapcsolati tőkéit a cseh és szlovák politikusok, illetve a szlovák evangélikus egyházi vezetők irányába. Sziklay eleve más képletet mutat, a pártpolitikait. A kassai Kultúrreferátus 1922–1938 közötti működéséről, a támogatásokról, a pénzügyi háttérrel, Sziklay kultúraszervező elképzeléseiről, egzisztenciális háttéréről, nemkülönbön a pártpolitika befolyásoló szerepéről az utóbbi évek legteljesebb képét kapjuk (125–142).

Talán továbbgondolásra érdemes és új kutatásokat ösztökélhet Szeghy-Gayer egyik megállapítása, mely szerint Sziklay az 1920-as évek elején a szudétanémet kultúrközpontokat vizsgálta, azok felépítését és működését tanulmányozta a Kultúrreferátus és további csehszlovákiai magyar egyesületek kiépítésekor. Érdemes lenne ezeket a német mintákat feltérképezni, és kimutatni, hogy az adaptáció hogyan is valósult meg (128, 135).

A két kisebbségi magyar közéleti személyiség társadalmi beágyazottságát az egyesületi háttérük kibontásán keresztül is

elemzi. A szerző ismét a teljességre törekszik: az egyesületek elméleti és historiográfiai megközelítéseit szedi lajstromba. Az eperjesi és kassai, deklaráltan vagy látenszen kisebbségi magyar (vagy a társalgási és ügyviteli nyelv alapján annak tekinthető) egyesületeket a rendőrségi kimutatások felhasználásával azonosítja (143–155).

Az emlékezetpolitika szintén kedvelt terepe a szerzőnek. Arra kíváncsi, hogy az eperjesi és kassai magyarok emlékezetközössége, illetve az annak kialakítására alkalmazott politikák és technikák között milyen különbségek találhatók, és hogy milyen funkciókat töltöttek be (vélték betölteni) a magyar identitás kialakításában. A Caraffa-vértanúk újratemetése 1930-ban a sárosi magyar, szlovák és német evangélikus egység demonstrálására szolgált. A magyar politikai elit az őslakos koncepcióval egybecsengő együttműködés jelképeként láttatta az ünnepséget. A kassai Rákóczi-kultusz már 1918 előtt legalizálódott, és nem volt gond kisebbségi sorsközösségben „többfunkcióssá” válására: egyszerre felelt meg az önrendelkezést és ellenzékiiséget hirdető őslakos koncepciónak és a magyar nemzeti érzésnek (157–169).

Az 1930–1932 közti Szentiváni-kúriák eszmei előzményeinek, értelmiségi összekülönböződéseinek a felderítésére is maradt elegendő ereje. A Prágai Magyar Hírlap és a Kazinczy Társaság konfliktusa vagy az 1930-as Dzurányi és Sziklay vitában a világnézeti, érték- és érdekbeli mozgatórugókat tárja fel. A szlovákiai magyar irodalom vélt vagy valós közösségépítő szerepét, irodalom és politika viszonyát, regionalizmus és kulturális többközpontúság korabeli (töredékeiben még ma is visszhangzó) kérdéseit taglalja.

Gömöry és Sziklay habitusának összehasonlítása ellentétpárookra oszlik. Gömöry protestáns társadalomtudós, pedagógus, aki integráló jellegű kultúrpolitikában, az „új magyar lélek és lelkiség” kialakításában hitt, míg Sziklay koncepciókat alkotott, azokban gondolkodott, értelmiségiként pártszolgálatban állt, és természetében (talán kudarcélményei és egzisztenciális kiszolgáltatottsága miatt) konfrontálódó személyiség volt (196–219).

A két szereplő első bécsi döntés utáni reintegrációja, új vagy elmaradt pozícionáltságuk és életük utolsó éveinek bemutatása teszi teljessé a történetet (220–227).

Szeghy-Gayer Veronika – és ez nagy pozitívum – a módszertani kérdések, azok boncolgatása iránt nagyon fogékony. Éppen a módszertani fundamentum kialakítása teszi neki lehetővé az életrajzírás, a mikrotörténet és a helytörténet egyes elemeinek a kiegyensúlyozott vegyítését. Cizellál, és sorra veszi a „portréfestés” erős és gyenge oldalait. Bemutatja az életrajzírás módszertani és tudományelméleti buktatóit is (rekonstrukcióigény, kronologikus rend, a „totális” életrajz megírásának csalfa vágya). A történetmondás során a csapdákat, illetve a csapdahelyzeteket azzal kerüli el, hogy Gömöryt és Sziklayt a társadalmi környezetükbe helyezi, és nem őket, hanem a kontextust helyezi előtérbe (főképpen a városi miliőt).

Szeghy-Gayer Veronika monográfiáját érdekesítő olvasmánynak tartom. A két világháború közötti „szlovenszkói” értelmezési mezőket következetesen újragondolja. Azonban nem csak ezért válik megkerülhetetlen könyvvé, hanem azért is, mert szilárd intellektuális építménynek tekinthető és alkalmazott módszereiben előremutató.